

RAN VE RAN AZERBAYCANI SÜTUNLU SALONLARI VE APADANALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Hatice DEĞİRMENCİOĞLU¹

ÖZET

Mimaride sütun kullanımı Neolitik dönemden itibaren başlayan ve zaman içerisinde gelişerek günümüze kadar da devam eden bir gelenektir. Çalınan prototiplerine ilk kez İran coğrafyasında rastlanılan sütunlu salonlara, salonların mimari özelliklerine, iç dekorasyon örneklerine ve zaman içerisinde gelişen örneklerine değinilmiştir. Bu bağlamda sütunlu bir mimari örnek olarak karşımıza çıkan salonların ve apadanaların İran coğrafyasında öncül ve çağdaş tiplerinin gelişimi, planı ve analogik açıdan karşılaştırılması, bölgesel etkilenmelerin araştırılması ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: sütun, salon, apadana, İran.

¹ h_degirmencioglu@hotmail.com, Bu makale, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde Hatice Değirmencioğlu tarafından hazırlanmış olan Hypostylos Yapı Geleneği ve Apadana Üzerine Bir Değerlendirme başlıklı Yüksek Lisans Tezi çerçevesinde üretilmiştir.

AN EVALUATION ON COLUMNED HALLS AND APADANAS OF IRAN AND IRANIAN AZERBAIJAN

ABSTRACT

Usage of columns in architecture is a tradition that started since the Neolithic period and continues until today by developing in time. In this study, columned halls of which prototypes were first discovered in the geography of Iran, architectural features of the halls, interior decoration elements and examples of the halls that were developed in time have been mentioned. In this respect, development, plan and comparison in analogical perspective of premise and contemporaneous types of the halls and apadanas in the region of Iran -that we know as a hypostyle architectural example-, searching regional influences and differences were aimed to reveal.

Key Words: column, hall, apadana, Iran.

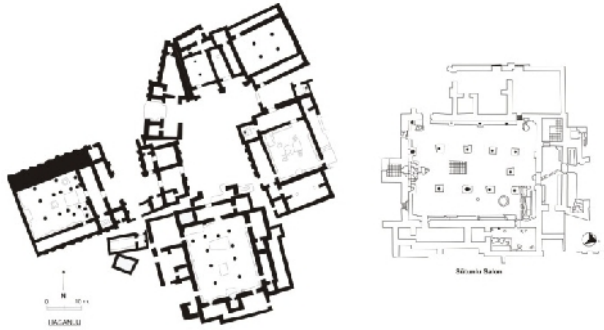
Giri

Sütunlu yapı tarzı içerisinde sınıflandırılan hypostyl salon bir di er deyi le sütunlu salon, düz çatısı sütunlarla desteklenmi bir yapı türüdür. Hypostyl salonda merkezi alanı çevreleyen sütunlar yan koridorlardaki sütunlardan daha yüksek biçimde yapılmı tür. Bu olgu, üst kısımdaki pencereler vasıtasıyla koridorun çatısında, mekânın ık almasını sa layan daha küçük sütunların üzerinde yer alan duvarlarda açıklıklar olu masına neden olmaktadır (David-David, 2003: 18). Apadana ise; ran kökenli bir kelime olup çok direkli çadır anlamına gelmektedir. Bu terim ilk defa I. Darius'un (M.Ö.522-486) Susa'daki sarayında bulunmu olan çivi yazılı tabletler üzerinde görülmü tür. Önasya mimarlık tarihinde ise apadana, çatısı sütunlar tarafından ta inan toplantı veya kabul salonu olarak bilinmektedir (Ghadim, 2006: 25).

ran Sütunlu Salonları ve Apadanaları

Sütunlu salonların öncül tiplerine ran co rafyasında rastlanmı tür. Bu yapıların ilk örne i Hasanlu yerle iminin I. yapı katında (M.Ö. 1100-800) bulunan ve Yanmı Yapılar (Burned Buildings) olarak geçen mekânlarda görülmü tür. Yanmı Yapılar, önde sütunlu bir giri (portiko), buradan girilen bir önoda (ante-room) ve bunun arkasında dikdörtgen planlı sütunlu kabul salonundan olu maktadır. Sütunlu salonun iki yanında da depo ve çalı ma odaları da vardır (Young, 1966: 48; Çilingiro lu, 1978; 100). IVB yapı katındaki Yanmı Yapılar II, bahsi geçen

mekânlardan oldukça büyüktür. Dikdörtgen planlı yapı kuzey-güney yönünde 43.75x38.75 m. boyutlarındadır. Bu tabakada bulunan sütunlu kabul salonu 25.25x19.00 m. boyutlarında olup yapının büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Yapının bu kısmı tek katlıdır. Yanmı Yapılar II'nin çatısı altı arlık iki dizi halinde 12 sütun ile ta nınmaktadır. Bu sütunlardan dört tanesi kısa taraflardaki duvarlara yapı ıktır. Kapının hemen gerisinde bir adet sütun mevcuttur. Duvarlar boyunca sekiler söz konusudur. Tek ba ına duran sütunun yanında ta dö eli bir alan, tabana gömülü bir pithos ve bir kanal bulunur. Yapının çatıda açılmı bir delik ve çatıya yakın pencerelerle aydınlatıldı ı ve havalandırıldı ı önerilmi tir (Young, 1966: 41; Dyson, 1977: 551; Çilingiro lu, 1978: 100). ki ocaktan salonun ortasında bulunan ve sıvalı kerpiçten yapılmı olan platform eklindedir. Bir ba ka platform arka duvara yapı ıktır ve buradan içe do ru kademeli ekilde daralan bir kapı geçidiyle kare planlı bir odaya girilir. Sütunlu kabul salonunun uzun tarafları depolar ve mutfak odalarıyla çevrilidir (Çilingiro lu, 1978: 100).

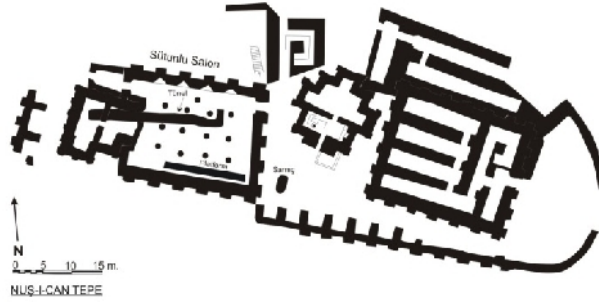
Çizim-1: Hasanlu Mimari Plan ve Sütunlu Salonları

(Liverani, 2011: Res. 7; Çilingiro lu, 1978: Res. 1)

Sütunlu salon gelene i Kuzeybatı ran'da sürdürmü tür ve Nu -i Can, Baba Can, Godin Tepe ve Tepe Özbaki gibi yerle imlerde örnekler tespit edilmi tir.

Nu -i Can'da 100 x 40 m. lik bir alanda, M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllar boyunca (Med dönemi) kullanılmı olan Merkez Tapınak, Eski Batı Binası, Kale ve Sütunlu Salon gibi mekânlar yer almaktadır (Stronach-Roaf, 1978: 1; Tourovets, 2005: 360, Fig.1.). Bahsi geçen mimari kompleks içerisinde Nu -i Can'da M.Ö. 700'lere ait bir sütunlu salon da ortaya çıkarılmı tir. Sütunlu salon 20.00x15.00 m. lik bir alanı kaplamaktadır. Düz olan çatısı 3 dizi halinde yerle tirilmı 4 ah ap sütun üzerine dayandırılmı tir (Stronach, 1987: 290). Bu sütunlar 25 cm. ölçülerinde olup her biri

düz zemine yerle tirilmi ve kerpiç-plaster karı mı dairesel bir kaide ile de kaplanmı tır. Sütunlu salonda herhangi bir taht izine rastlanmamakla birlikte güney duvarına biti ik alçak bir kerpiç platform ortaya çıkarılmı tır (Stronach, 1985: 834-835). Salonun yüksekli i 8 ya da 9 m. ye ula maktadır. Binanın inaatında kerpiç, kapı lentolarında ise ah ap yo un kullanılmı tır (Stronach, 1987: 290). Sütunlu salonun mevcut yapısıyla birle en bir tünel de söz konusudur (Stronach-Roaf, 1978: 9). Bu tünelin, salondan daha erken bir dönemde in a edildi i ve salonun tamamlanmasından sonra M.Ö. 600-500 yılları arasında ya anan göçebe iskanından önce kapatıldı ı dü ünülmektedir (Stronach, 1985: 836-837).

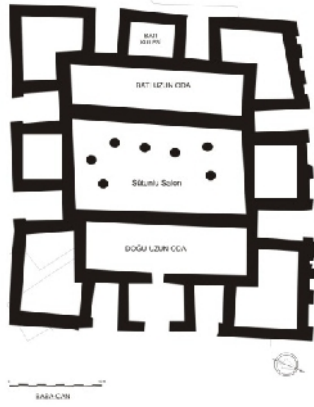

Çizim-2: Nu -i Can Tepe Mimari Plan ve Sütunlu Salon

(Stronach, 1985: Fig. 1)

Baba Can yerle iminde yapılan kazı çalı malarında Demir Ça II (M.Ö. 1200/1100-800) evresine (Med dönemine) tarihlendirilen I. yapı katında sütunlu salonlar rapor edilmi tir. Ayrıca bu yapıda simetrik bir planlı merkezi bir avlu ya da salon da bulunmaktadır. Merkezi avlu ya da salonun do us ve batısı iki uzun dikdörtgen odayla çevrilidir. Binayı olu turan mekanlardan Batı Uzun Oda 18.60 x 4.40 m, Salon 18.60 x 9.60 m., Do u Uzun Oda 17.40 x 5.20 m. ölçülerindedir. Binanın toplam ölçüsü 33 x 35 m. dir. Salonun tavanı iki dizi halinde sıralanmı sütunlar yardımıyla ta nılmaktadır. Giri teki duvarlarda kar ılıklı kerpiç banklar söz konusudur. Buradan bir e ik üzerinden Do u Uzun Oda'ya girilmektedir. Goff (1969) Merkez Salon'un çatısının bu dönemde yapıldı mı baz alarak, bu odanın antecella olarak kullanılmı olabilece ini ve bunun ana kabul salonunun gerisinde yer aldı mı belirtmi tir (Goff, 1969: 117). M.Ö. 9. yüzyıla ait olan bu yapıdan daha sonra yapılan kare planlı bir ba ka yapının, sütunlu salonların Baba Can Tepe'de 8.

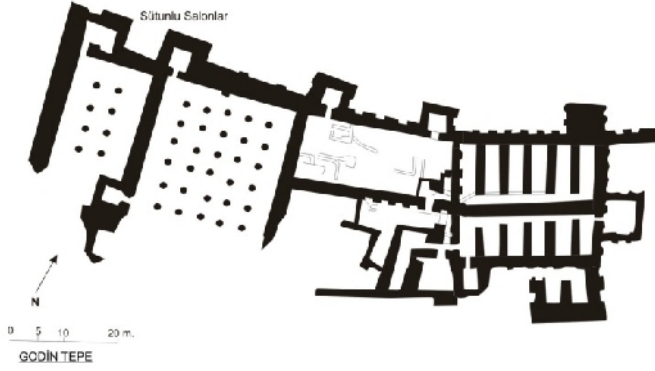
yüzyıl sonu-7. yüzyıl başına kadar kullanıldığının kanıtı olduğu ifade edilmiştir. Kare planlı bu yapı da iki dizi halinde sütunlara sahiptir. 11.50x62.0 m. boyutlarındaki salonun içinde üç tane sütun altlığı bulunmuştur (Çilingiro lu, 1978: 102).

Çizim-3: Baba-Can Sütunlu Salonun Planı

(Goff, 1969: 118, Çiz. 2)

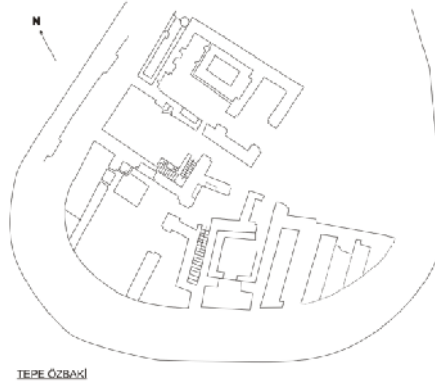
Godin Tepe'nin M.Ö. 6. yüzyılın içlerine dek süren II. evresinde yani Med döneminde iki tane sütunlu salon ortaya çıkarılmıştır (Young, 1972: 185, Çilingiro lu, 1978: 103). Bu iki yapıdan erkene tarihlenen ilk salon 25x26 m. boyutlarındadır. Salonun çatısı ta levhaların üzerine 5 sıra halindeki 6 sütunla ve güneydoğu köşesinde bir ekstra sütunla birleştirilmiş 31 sütun ile desteklenmiştir (Young, 1969: 29). Sütun kaideleri arasındaki mesafe ise 4.20 m.dir (Young, 1969: 28). Kuzey duvarına inşa edilmiş olan bankın batı ucundan 8.20 m. den başlayan ve bankın sıvalı yüzeyin altında olmasından dolayı ikinci kez inşa edilen oldukça özenli yapılmış bir oturak ya da taht ele geçmiştir. Bu taht banktan biraz daha yüksek durmaktadır. Bank ve kanal aynı zamanda tahtın hemen altında ve arkasında uzanmaktadır. Bu oturak salonda düzenlenen seremoniler esnasında önemli bir kişinin (kral/kraliçe/din adamı?) oturduğu yer olarak yorumlanmıştır. Ayrıca tahtın yaklaşık 4.70 m. önünde tuvalet ocak bulunmaktadır (Young, 1969: 29). Büyük sütunlu salonun batısındaki diğer salon 15x20 m. boyutlarında bir dikdörtgendir ve içinde iki dizide 8 sütun vardır (Çilingiro lu, 1978: 103).

Çizim-4: Godin Tepe Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Liverani, 2011: Res. 10b)

Tepe Özbaki'de sütunlu salon Med kalesinde ku atma duvarı içerisinde çok sayıda büyük oda ile birlikte tespit edilmiştir. Nitekim bu odalardan 5 x 10 m. boyutundaki büyük odanın bir kabul salonu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca 4 x 8 m. boyutunda bir yaşam odası, olasılıkla toplantı odası olan, ortasında bir sütun kaidesi ve etrafında banklar bulunan 4 x 5 m. boyutunda bir kare oda, üç depolama odası, bir su kaynağı, bir büyük ana avlu, kalenin ku atma duvarının dörtte üçü ve kompleksteki en büyük oda olan 11 x 6.8 m. boyutunda çok büyük bir oda da ortaya çıkarılmıştır (Madjidzadeh, 2003: 8). Büyük salonun iç kısmı, derin ekilde gömme kör pencerelerle belirlenmiştir. Ayrıca yer yer duvarlarda ışık yarı da aydınlatma amacıyla kullanılan dar dikey açıklıklar bulunmaktadır. Mekânda ele geçen sütunlar ahap yapımı olup çamur ya da kerpiç tabana yerleştirilmiştir. Ayrıca duvarlarında kavisli ve kare nişler bulunmaktadır (Stronach, 2003: 237).

Çizim-5: Tepe Özbaki Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Madjidzadeh, 2003: 119)

Salon yapılarında iç dekorasyon ö esi olarak bulunan ocaklar muhtemelen dini ritüeller için kullanılmı tır. Kanalların ise; atık suların tahliyesinde ya da mekanda hayvan kurban edilmesi durumunda hayvan kanının akıtılması amacıyla kullanım görmü olabilece i dü ünülebilir.

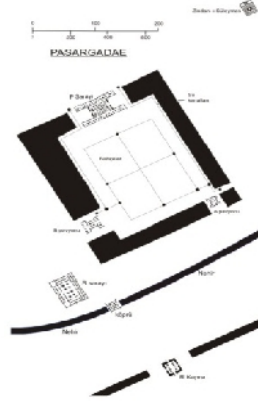
Sütunlu salonların M.Ö. 6. yüzyıldan sonrasına tarihlendirilen geli mi örneklerine Akhaemenid dönemde Pasargadae, Persepolis ve Susa yerle imlerinde rastlanmı tır.

ran'da önemli antik kentlerden biri olan ve Dünya Miras Listesi'nde önemli bir yer te kil eden Pasargadae'de sütunlu salonlar hafirleri tarafından S ve P Sarayı olarak adlandırılan bölümlerde yer almaktadır. Salonlar gerek sütunları gerek boyutları gerekse de rölyefleriyle göz doldurmaktadır. S sarayı 26.40 x 22.60 m. boyutlarında, dikdörtgen planlı bir salona sahiptir. Salona, iki uzun eksende kar ılıklı kapı geçidiyle ve çapraz eksende iki yan kapı geçidiyle girilmektedir. Salonun çatısı, ta kaideleri hala kısmen mevcut olan 2 sıra halinde 4 sütunla desteklenmi tir (<http://www.iranica.com/articles/pasargadae>, Eri im: 15.02.2011). Salon kö elerinde yer alan iki oda 4 sütunlu giri ile çevrilidir. Kapı geçitlerinde rölyefler bulunmaktadır. Rölyeflerde insan figürleri, birtakım yaratıklar ve hayvan figürleri yer almaktadır. Özellikle figürler arasında bulunan bo a adam tasvirinin kötülüklere kar ı koruyucu i levi oldu u dü ünülmektedir (Garrison, 2009: 13). Binanın

kuzeydo u kenarındaki büyük sütunlu giri (portiko) 53.65 x 9.60 m. boyutlarındadır. Giri in arka ve yan duvarları 46 cm. geni li inde ve 44 cm. yükseklikte beyaz bir ta bankla kaplanmı tır (Stronach, 1978: 66). 32.10 m. uzunlu undaki güneybatı giri , uzun giri ten, yakla ık 20 m. kısadır. Bu giri teki dö eme daha iyi durumdadır ve iki siyah sütun kısmen daha iyi korunmu tur. Her sütun çift basamaklı kare temel, düz bir dı bükey halka ekinde kabartma ve kabartmanın üzerinde ince bir dı bükey pervaz içermektedir (Stronach, 1978: 66). Sütun ba lıkları sırt sırta dayanmı hayvanlarla dekore edilmi tir. 1950 yılında yapılan de i ik sütun ba lıklarıyla giri lerdeki sütunların pendant-yapra ı tipinde küçük bir siyah ta sütun ba lı ı içerd i belirlenmi tir. Bu ta güneybatı giri te bulunmu olmasına ra men bu duvarlar gibi sütunlar da muhtemelen 6.50 m. yüksekli e ula mı tır (Stronach, 1978: 68). Zeminin altındaki ilk sütun kaidesi 1.43 x 1.43 x 0.47 m., ikincisi ise 1.24 x 1.24 x 0.36 m. ölçüsündedir. Halka ekindeki kabartma 22 cm. yüksekliktedir. Kabartma dı bükey diskin ortasında simetrik olarak ekillendirilmi tir. Açılan ara tırma hendeklerinde Herzfeld her biri siyah ta tan yapılmı ve ana salona ba lanan 4 ayrı tip oyma sütun ba lı ı ortaya çıkarmı tır. Söz konusu sütun ba lı ı formları, bir melez, boynuzlu ve sorguçlu aslan, aslan benzeri bir yaratık (belki gerçek bir aslan), bir bo a ve bir at olarak biçimlendirilmi tir. Herzfeld at ekindeki sütun ba lı ının ünük oldu unu belirtmi tir (Stronach, 1978: 61). Salonun dört siyah ta kapı geçidi her duvarın orta noktasını belirlemi tir. Planda güneydo u giri özgündür. Giri 2.06 m. geni likte ve 1.62 m. derinliktedir. Kuzeydo u kapısı di er üç kapıya benzerdir. Son birle im zemin a ırlıklı olarak devetüyü rengindeki ta lardan olu maktadır. Bu zemin salonun altına ve her sütunlu giri in di sınırlarına uzanmaktadır. Bu dö emenin blokları 48 cm. ve altındaki harç tabakası yakla ık 15 cm. kalınlıktadır. Söz konusu harç tabakasının altında derinli i bilinmeyen çakıllı bir toprakaltı tabaka yer almaktadır (Stronach, 1978: 63).

Büyük Cyrus'un Meskûn Sarayı ya da Özel Sarayı olarak da bilinen P Sarayı 76 x 42 m. boyutlarındadır. Akhaemenid yapılarında olan denge ve simetriden yoksundur (Stronach, 1978: 78). Plan itibariyle 5 sıra halinde 6 sütundan olu an dikdörtgen bir salon içermektedir. Salonun kar ısında 2 sıra halinde 20 sütunlu uzun bir sütunlu giri (portiko) ve 2 sıra halinde 12 sütunlu kısa, dö eli olmayan bir sütunlu giri (portiko) söz konusudur. Sütunlu salonun içi 31.10 x 22.10 m. boyutlarındadır. Salonun her ucundaki dö emede be kerpiç iskele için alan vardır ve yine her kö ede ince bir dört kö eli duvara bitik sütun mevcuttur (Stronach, 1978: 79). Her 6 sütun sırasındaki sütun kaideleri arasında 2.35 m. lik ara vardır. Bir sıradan di erine sütun kaidelerini 2.65 m. lik bo luk bölmektedir. Ta kaideler çift kaidelerden ve bir yatay yivli kabartmadan olu maktadır. Siyah ve beyaz alçak kaidede her siyah ta dö eme üzerinde 17 cm. yüksekli e ula an devetüyü temel kaidesi üzerinde yükselmektedir. Bir örnekte beyaz ta hem iki kaidenin kalan kısmını hem de yivli kabartmayı içermektedir. Bununla birlikte bir kural olarak,

kabartma alçak sütun gövdesine ili tirilmi tir. Kabartma ve kaidenin üst kısmı arasındaki bölünme dairesel bir eklemeyele belirlenmektedir (Stronach, 1978: 80).

Çizim-6: Pasargadae Mimari Planı ve Apadanası

(Roaf, 1996: 212)

Susa'daki saray ve apadana Kerkhah düzlüüne bakan yapay bir teras üzerinde inşa edilmiştir (Unvala, 1929: 230). Apadananın bulunduğu yapı kompleksi, bir saray, bir kabul salonu, salona ulaşım sağlayan anıtsal kapı ve Kraliyet ehri höyüğü üzerinde "Propylaeum" olarak adlandırılan kapalı bir geçidi içeren Darius'un (M.Ö. 550-486) sarayı gibi yapılardan oluşmaktadır. Apadana 12 hektarlık bir platform üzerinde 5 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Bu alana ulaşım her iki kıyıda iki sütunla iki portikodan ve iki salondan oluşan kare planlı 24 m. ölçüsünde anıtsal bir geçitten sağlanmıştır. Yapının inşasına Darius tarafından başlanmıştır ve Xerxes tarafından tamamlanmıştır. Burada Darius tarafından başlanan ve Xerxes tarafından tamamlanan bir hypostyl merkezî salonla kare bir yapı yer almaktadır (Jean Perrot vd., 1999: 158-177). Kral dairesinin kuzeyinde Darius'un yapılarını başlattığı Artaxerxes II'nin tamamladığı kare planlı adapadana üç kenardan çevrili açık bir alan üzerinde yükseltilmiştir. Her kenarda 109 m. ölçüsünde olan bina, plan ve boyut açısından Persepolis'tekine oldukça benzerdir. 58 m. boyutunda orta bir salon ve her yandan 6 x 6 sütun bulunmaktadır. Üç açık kenarda 2 sıra halinde 6 sütunla bir portiko ve merdivenleri içeren açılarda kare salonlar yer almaktadır. Güney kısmının planı belirsizdir. Sütun kaideleri ve sütunlar, etkileyici ta kaidelere oturtulmuş olup ta yapımıdır. Kabul salonunun büyük yapısında iç

falanksı olu turan 36 sütun dı nda 21 sütunun da yeri belirlenmi tir. İlk sırada soldan 3. ve 4. sütunların kaideleri ve kuzeyden ikinci sıralar Artaxerxes II Mnemon'un üç dilde çiviyazısıyla kaydedilmi tir: “(Bu yüzden), Artaxerxes, büyük kral, krallar kralı, yerin kralı, dünyanın kralı, kral Darius II'nin o lu, kral Artaxerxes II'nin Darius o lu, kral Artaxerxes'in Artaxerxes o lunun o lu, kral Darius I'in Xerxes o lunun o lu, Akhaemenid Hypastes'in Darius o lunun o lu. Bu apadanayı benim atam Darius I yaptırmı tı. Sonra büyükbabam Artaxerxes I'in hâkimiyetinde yangında yandı. Ahuramazda, Anahita ve Mithra' nın iste ine göre, bu apadanayı yeniden yaptırdım. Ahuramazda, Anahita ve Mithra beni tüm dü manlardan korur ve bu yaptırdı umı ne yıkar ne de zarar verir.” Salonun 36 kaidesi masif kalker kare bloklardan yapılmı tır (Unvala, 1929: 230). Bu bloklar 2.44 x 2.44 m. ve 1.50 m yüksekliktedir; bu ölçülerin bazen bir ya da iki metre de i ebildi i belirtilmi tir (Unvala, 1929: 231).

Çizim-7: Susa Mimari Planı ve Apadanası

(Roaf, 1996: 213)

Darius, Persepolis'te büyük bir kabul salonu (apadana) ve bir kırık konaktan (tachara) olu an muhte em bir saray dikmi tir. Persepolis, ya am bölümleri, küçük açık bir salon olu umuna uzanan güzel bir merdiven ve Artaxerxes I (M.Ö. 464-425) tarafından tamamlanan “100 Sütunlu Saray/Sütun Sarayı” olarak adlandırılan ikinci bir kabul salonu ile bir saray eklenerek Xerxes I (M.Ö. 485-465) tarafından geni letilmi tir (Dimand, 1935: 76). Terastaki yapılar, tüm kompleksin en etkileyici binası olan Apadana'ya uzanan Xerxes Kapısı'ndan yapılara ula an merdivenden

ilerlemektedir. Sonra Schmidt tarafından Darius'un Hazinesi ve Xerxes'in yeni bir hazinesi olarak yorumlanan Konsey Salonu'nu Taht Salonu takip etmektedir (Porada, 1955: 217).

Xerxes Kapısı'nın güneyinde terasın üzerinde Apadana ya da Darius'un Kabul Salonu'nun (C) sütun kalıntıları bulunmaktadır. Orijinal haliyle bu binanın 72 sütunu vardır. 1627 yılında yapılan çalı malar sırasında 25 sütunun ayakta oldu u belirlenmi tir ancak uan geriye sadece 13 tanesi kalmı tır. Apadananın Xerxes ismini içeren bir yazıtı olmasına ra men, binanın yapımı muhtemelen Darius tarafından ba latılmı ve Xerxes tarafından tamamlanmı tır (Stott, 1938: 68). Salon her kenarda 60 m uzunluktadır. Her sütun kare bir sütun ba lı ı ve halka eklinde kabartma ile 19 m. yüksekliktedir. Sütunlar geni ve a ır tavanın a ırlı ını ta ımaktadır. Sütunların tepeleri iki ba lı bo a, aslan ve kartal gibi hayvan heykellerinden yapılmı tır. Bu mekânın batıda, kuzeyde ve do uda olmak üzere, 2 sıra halinde toplam 12 sütundan olu an üç dikdörtgen verandası bulunmaktadır. Salonun güneyinde depolama için çok sayıda oda yapılmı tır. Apadananın dı arı bakan dört kö esinde dört kule yapılmı tır. Duvarlar çini ile kaplıdır ve aslan, bo a ve çiçek figürleriyle dekore edilmi tir. Darius'un ismi i lenmi ve imparatorlu unun detayları sarayın dört kö esindeki temellerde gömülü olan ta kutulara yerle tirilen altın ve gümü plakalar üzerine yazılmı tır. ki Pers stilinde simetrik merdiven apadananın kuzey ve do u kö elerine zeminde bir de i iklik olu ması için yerle tirilmı tır. Sarayın dı cephesinde kralın elit muhafızları olan ölümsüz yaratıkların resimleri kabartma halinde i lenmi tir (Scmidth, 1951: 70-107).

Apadananın hemen do usunda "100 Sütunlu Salon", "Taht Salonu" ya da imparatorluk Ordusu'nun Onur Salonu olarak adlandırılan yapı yer almaktadır. 70 m. (yarda) uzunlukta her dört kö ede iki kapı geçidi bulunmaktadır. Do u kapı pervazlarında ve batı kenarlarda, iyi ve kötünün ihtilafının sembolü olan, bir canavarla sava an Pers kralı figürleri rölyef halinde betimlenmi tir. Canavarlar vah i bo a, aslan, kanatlı aslan ve akrep kuyruklu karı ık bir yaratı ı içermektedir. Kuzey ve güney giri lerin kapı pervazları daha büyüktür ve üzerinde ulusların imparatorunu temsil eden 28 figürle desteklenmi büyük bir tahtta oturan kral rölyefi bulunmaktadır. Bu figürlerin her biri kollarını ba larının üzerine kaldırmı tahtı yukarı tutar ekilde betimlenmi tir. Di er rölyefler Ahuramazda'nın etrafında dönen kanatlı diskenden önce kralların dikildi i bir tahttan a a ıya altı sıra halinde bir geçidi içermektedir. Bazı rölyeflerde oturan ve dikilen kral olarak iki figür bulunmaktadır. Bunlar Darius ve Xerxes'i temsil etmektedir. Bu büyük binanın çatısı 10 sıra halinde 10 sütunla, toplamda 100 sütunla desteklenmi tir. Kaideler hala bozulma kil, kırık ta kümesi ve yıllar boyunca burada biriktirilen di er yıkıntılar arasında görülebilmektedir. Darius'un Apadanası gibi bu bina da bir kabul salonudur (Scmidth, 1951: 129).

Çizim-8: Persepolis Mimari Plan, Apadanası ve Sütunlu Salonu

(Porada, 1955: 149)

ran Azerbaycanı Sütunlu Salonları ve Apadanaları

ran'daki salon yapıları haricinde ran Azerbaycanı'nda Urartu döneminde yerle im görmü olan merkezlerden Bastam, Arin-Berd ve Armavir-Blur yerle imlerinde de sütunlu salon örneklerine rastlanmıştır.

Bastam'da yapılmış olan arkeolojik kazı çalışmaları sırasında Salon Yapısı, Kuzey kapısı ve Doğu Yapısı olarak adlandırılan bölümde sütunlu salonlar ortaya çıkarılmıştır. Bastam yerleşiminin kuzey yapısının doğu kısmındaki, hafifleri tarafından "Hallenbau" olarak adlandırılan "Salon Yapısı" Bastam'ın en eski (M.Ö. 8. yy.) Urartu yapısı olarak bilinir. İlk evresinde ahır olarak kullanılan ve II. Rusa'dan (M.Ö. 685-645) önce yapılan bu yapının açık olan çevresine daha sonra M.Ö. 7. yüzyılda "Büyük Salon" eklenmiştir (Gündüz, 1994: 85; Kroll, 1972: 294). Bastam'da şimdiye kadar tek bina olan bu salon Urartu döneminden kalmıştır. Büyük Salon Binası'na ait ek yapılar da (Oda 1-7) ortaya çıkarılmıştır (Kroll, 1979: 112). Bunlardan 6 no'lu oda da çok sayıda pithosun ele geçmesi burasının bir kiler olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür (Kroll, 1979: 112). Ayrıca 1-7 nolu odaların bulunduğu alanların hayvan kemiklerinin bulunduğu yer olarak kullanıldığı da belirtilmiştir (Kroll, 1979: 95).

Ayrıca Kuzey kapısının 21 m. do usunda bir salon yapısı rapor edilmiştir. Yapının güney cephesinde iki rizalit arasında 3.30 m. genişliğinde bir açıklık binaya girişi sağlar. Girişin batısında 7.30 m. uzunlukta ve 4 m. genişlikte bir oda bulunmaktadır. Bir diğer oda da 7.20 m uzunluğunda ve 5.10 m genişliğinde olup kare planlı girişin kuzeyinde yer almaktadır. 6.00 m. uzunlukta ve 4.00 m. genişliğinde olan batıdaki oda ile bağlantılı kapıya, 6.00 m uzunlukta ve 2.00 m. genişlikte odalar ile ulaşılmaktadır. Kare giriş alanına 1 ve 7 nolu odalar eklenmiştir. Bunlardan 7 nolu oda 10.50x7.00 m. ölçülerindedir. 7 nolu oda kendi içerisinde birden fazla odaya da ayrılmıştır (Kleiss, 1979: 34). Bu mekânın çatısı iki sıra halinde 7 adet ahşap sütun kaidesi üzerine yerleştirilmiştir. Bu salonun duvarlarının iki uzun kenarına dar sekiler yapılmıştır. Kaidelerin kendi temelleri vardır. Kaidelerin çevresinde süslemeler söz konusudur (Kleiss, 1979: 37). Ele geçen seramik parçalarından yola çıkılarak binanın 7. yüzyılda kurulmuş olabileceği belirtilmiştir. 7. yüzyıl boyunca ilk olarak salon, sonra bina içinde Rusa-i-URU.TUR Urartu kale binasının bazı yapıları da eklenmiştir. Depo kısmında Med seramiklerinin bulunması salon yapısının Medler tarafından da kullanıldığını da göstermektedir. Salon imdiye kadar Bastam alanında en eski ve mimari açıdan en önemli yapıdır. Ayrıca Urartular'ın Bastam alanını da işgal eden Medler'in haleflerini göstermesi açısından da önem arz eder (Kleiss, 1979: 37).

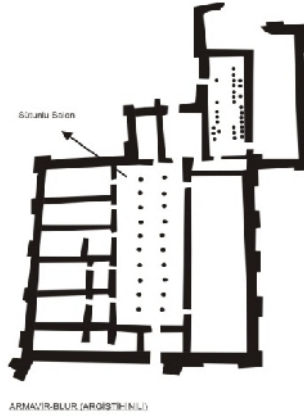
Ayrıca Kale'nin 365 m. do usunda bulunan Doğu Yapısı, 162 x 130 m. ölçülerindedir. Burada tespit edilmiş olan salonun uzunluğu 47.00 m. dir. Genişliği güneyden kuzeye 9.30 m. ve 9.50 m. dir. Ayrıca salonun nefinde 1 m. genişlikte ve salonun duvarının kuzey ucunda 88° açıyla dikilen 1.10 m. genişlikte bir giriş bulunmuştur. 9.50 m. uzunlukta ve 3.20 m. genişlikte salonun kuzey giriş salonu, 1.20 m. genişlikte kapıyla Doğu Yapısı'nın iç alanına girmektedir. Salonun duvarlarında, her iki 2.40 m. lik koridorun duvarlarında, 40 cm. genişlikte ve 20 cm. yükseklikte banklar bulunmaktadır (Kroll, 1988: 93).

Çizim-9: Bastam Genel Mimari Plan ve Sütunlu Salonlar

(Kleiss, 1979: 14; Kroll, 1972: 294)

Armavir-Blur'da kalenin batı tarafında Akhaemenid döneme (M.Ö. 550-330) ait yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılar kalenin batı kısmında 21 sütunlu bir salonla temsil edilmektedir. Burada bulunan sütunların kaideleri iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup, altta i lenmemi ta blo uyla bazalttan yapılan Urartu tipi kaideleri kapsamaktadır. Bu blok zemine gömülürken, 40 cm. yükseklikteki kaidenin silindirik bölümü yüzeyin üstünde kalmıştır. İkinci tip Oshakan'da silindirik tuf formundan yapılanlara benzer konik formlu kaideleri kapsamaktadır. Aynı zamanda sütunlu salonun kalenin girişine in a edildi i ve 21 sütunu oldu u da ifade edilmiştir (Ter-Martirossov, 2001: 156).

Çizim-10: Armavir-Blur (Argi tihinili) Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Martirosjan, 1974: 49)

Arin-Berd'te 1952-1956 yılları arasında yapılan kazılarda ta kaideler üzerinde 30 ah ap sütunla desteklenmi büyük bir salonu -apadana- içeren bir dizi odadan olu an bir kompleks ortaya çıkarılmı tır (Francovich, 1966: 219). Apadananın yerinde orijinalinde 12 sütunuyla Urartu Haldi Tapına ı'na ait bir galeri bulundu u dü ünülmü tür (Ter-Martirossov, 2001: 157). Ayrıca 5. yüzyılda galeriye bir apadana yaratmak için 18 sütunlu bir salon eklendi i önerilmi tir. Bununla birlikte apadanaya biti ik alanda 1999 yılında yapılan ara tırma daha komplike bir konum ortaya çıkarmı tır. Urartu kültür katmanı daha derin tabakalıdır. Bu nedenle Urartu yapılarının zemin seviyesi, 12 sütunlu galerinin zemininden 120 cm. daha alçaktır. Statigrafik çalı ma unu göstermi tir: Urartu kültür katmanı, Urartu zemininin üzerinde yeni bir 40 cm. lik kil dolgulu zemin ile kaplanmı tır. Burada, kazılar 12 sütunlu galerinin duvarının altında ta dö eli kalın bir ta tabaka, zeminin bölümünü ortaya çıkarmı tır (Ter-Martirossov, 2001: 157). Ayrıca ta dö eli zemin boyunca dikilen üç büyük silindirik formda sütun kaidesi ortaya çıkarılmı tır. Daha sonra bu yapı ba ka bir kil dolgulu zemin ile kaplanmı tır. 12 sütunlu galerinin duvarları bu zeminin üzerine dikilmi tir. Ancak daha sonra apadana duvarları eklenmi tir. Bu nedenle söz konusu alan ilk olarak Urartu Haldi Tapına ı için yerle im görmü tür. Sonrasında açıkça 6. yüzyılda kaldırım ve sütunlarıyla bir yapı tapına ın yanında kurulmu tur. Arin-Berd'teki (Erebuni) 12 sütunlu galerinin yapısı ayrıca M.Ö. 5. yüzyılda 18. satraplık merkezi haline dönü mesi ile de ili kilidir.

Apadana in aasının M.Ö. 4. yüzyıl ortalarına tarihlendi i dü ünülmektedir (Ter-Martirossov, 2001: 157).

Çizim-11: Arin-Berd (Erebuni) Mimari Planı ve Sütunlu Salon

(Oganesian, 1973: 10)

Erken dönemlerde in a edilen iki ya da daha fazla sütun sırasına sahip olan dikdörtgen planlı salonlar ar iv, ahır ve kamu binalarında depolama alanı olarak kullanım görmü tür. Özellikle Bastam'daki sitadel kapısına yakın in a edilen yapının kapı güvenli inden sorumlu ki iler ve atların barınması; ayrıca ehre gelen ki iler ve tüccarların kontrol noktası olması açısından kullanım gördü ü dü ünülmektedir (Liverani, 2011: 101). Daha geç dönemlerde salonların yo unlukla siyasi (törenselle) ve dinsel amaçlar do rultusunda kullanıldı ı söylenebilir. Nitekim Godin Tepe sütunlu salon yapısında kuzey duvarındaki bankın altında bir tahtın olması ve tahtın önünde bir tu la oca ın olması dinsel amaçlı kullanım gördü ü ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca Hasanlu, Baba Can, Nu -i Can ve Tepe Özbaki gibi yerle imlerde duvarlarda bulunan bankların ya da ni lerin misafirler, yüksek rütbeli memurlar ve saray mensubu ki iler tarafından kullanıldı ı dü ünülmektedir (Razmjou, 2005: 293). Bu do rultuda salonlar halk tabakasından ziyade üst düzey yöneticiler ve bunlara hizmet eden ki iler tarafından kullanılmı olmalıdır. Mimari anlamda malzeme ve i levsellik açısından kendine özgü farklılıklar söz konusudur. Salonlarda zaman içerisinde homojen ta dö eme ve güçlü kolonların olması; ikinci bir yapı katı ya da terası destekleyen salonun tamamen kaplandı nı göstermektedir. Herhangi bir iç dö eme ö esinin olmaması depolama alanı ya da meskun alan olarak

kullanıldı mı i aret etmektedir. Zamanla anıtsallık ve simetri açısından kaygılar artmış ve meskun alan, ariv, ahır ve kamu alanlarında depolama yeri gibi sıradan kullanımlardan ziyade törensel i leve do ru bir ilerleme kaydedilmiştir. Sütunlu salon yapılarının boyutları ve ula tıkları zirve noktası; kronolojiye ve politik yapılara, lokal krallık ya da yöneticilerin yaptığı salonlardan daha büyük salonların a eden devletlere göre farklılık göstermektedir (Liverani, 2011: 101).

Sonuç

Sonuç olarak sütunlu salon yapıları ilk kez ran co rafyasında Demir Ça I-II döneminde Hasanlu yerle iminde görülmü tür. Sütunlu salon gelene i M.Ö. 9. yüzyıl ve sonrasında di er bir deyi le Med döneminde Baba Can, Godin Tepe, Nu -i Can ve Tepe Özbaki yerle imlerinde devam etmiştir ve bu yapılar müstahkem kaleler içerisinde in a edilmiştir. 6. yüzyıldan sonrasına ait örnekler ise geli mi mimari düzenleriyle Pasargadae, Persepolis ve Susa'daki Akhaemenid dönem apadanalarıyla temsil edilmektedir ve bu yapılar saray kompleksleri içerisinde yer almaktadır. Urartu döneminde iskan görmü merkezlerde bulunan salonların in aasında ran sanatından etkilenme söz konusudur. Sütunlu salonların ya da apadanaların orijininin Kuzeybatı ran mimari gelene inde incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Çilingiro lu, Altan, "Urartu Apadanasının Kökeni", Anadolu Ara tırmaları VI, 1978: 97-106.

David, R.-David, A. E., A Biographical Dictionary of Ancient Egypt, London, 2003.

Dyson, R. H. Jr., "The Architecture of Hasanlu: Periods I to IV", American Journal of Archeology 81/4, 1977: 548-552.

Francovich, G. De, Problems of Achaemenid Architecture", East and West 16/3-4, 1966: 201-261.

Garrison, M. A., "Visual Representation of the Divine and the Numinous in Early Achaemenid Iran: Old Problems, New Directions", Iconography of Deities and Demons, Trinity University, San Antonio, TX, 2009: 1-79.

Ghadim, . F., " ran ve Anadolu Apadanaları", Tarih Boyunca Saray, Hayatı ve Te kilatı, stanbul, 2006: 25-32.

Goff, Clare, “Excavations at Baba Jan, 1967: Second Preliminary Report”, Iran 7, 1969: 115-130.

Gündüz, Serhan, “Urartu Askeri Mimarisi”, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Bilim Dalı, zmir, 1994.

Kleiss, Wolfram, “Architektur”, Bastam I: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975 (Ed.: W. Kleiss), Berlin, 1979: 11-98.

Kroll, S. E., “Excavations at Bastam Iran”, Archaeology XXV-4 (Çev. William G. Doty), 1972: 292-297.

Kroll, S. E., “Grabunsbericht”, Bastam I: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975, (Ed. W. Kleiss), Berlin. 1979: 99-113.

Kroll, S. E., “Grabunsbericht”, Bastam II: Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1977-1978 (Ed.: W. Kleiss), Berlin. 1988: 75-106.

Liverani, Mario, “The Pillared Hall of Neo-Hittite Melid: A New Link in the Development of An Architectural Type”, Monografie di Mesopotamia XVI, 2011: 91-112.

Madjidzadeh, Youssef, The Third Season of Excavation at Ozbaki, Iranian Cultural Heritage Organization, 2003.

Martirosjan, A. A., Arğişti inili, AN ASSR, Erivan, 1974.

Oganesian, K. L., The Wall Paintings of Erebuni, Erivan, 1973.

Perrot, J.-Ladiray, D.- Vallat, F., “The Propylaeum of The Palace of Darius at Susa”, The Iranian World Essays on Iranian Art and Archaeology, 1999: 158-177.

Porada, Edith, “Untitled”, Artibus Asiae 18/2, 1955: 216-219.

Razmjou, Shahrokh, “In Search of the Lost Median Art”, Iranica Antiqua XL, 2005: 271-314.

Roaf, Michael, Mezopotamya ve Eski Yakındo u, stanbul, 1996.

Scmidh, E. F., Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions, The University of Chicago Oriental Institute Publications, Chicago, 1953.

Stronach, David, “The Site and the Excavations Palace”, Pasargadae: A Report on the Excavations Conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961-1963, 1978: 8-167.

Stronach, David, "Tepe Nush-i Jan: The Median Settlement", *Cambridge Ancient History of Iran II*, 1985: 832-837.

Stronach, David, "Median Archaeology", *Encyclopaedia Iranica II*, 1987: 288-296.

Stronach, David, "Independent Media: Archaeological Notes From The Homeland", *Continuity of Empire (?) Assyria, Media, Persia, History of The Ancient Near East/Monographs*, 2003: 233-248.

Stronach, David- Roaf, Michael, "Excavations at Tepe Nush-i Jan, Part I. A Third Interim Report", *Iran* 16, 1978: 1-25.

Ter-Martirossov, I. F., "The Typology of the Columnar Structures of Armenia in the Achaemenid Period", *The Royal Palace Institution in the First Millenium Regional Development and Cultural Interchange Between East and West, Menographs of the Danish Institute at Athens*, 4, Athens, 2001: 155-162.

Tourovets, Alexandre, "Some Reflexions About The Relation Between The Architecture of Northwestern Iran and Urartu. The Layout of The Central Temple of Nush-i Djan", *Iranica Antiqua XL*, 2005: 359-370.

Unvala, J. M., "The Palace of Darius The Great and The Apadana of Artaxerxes II in Susa", *Bulletin of the School Oriental Studies, University of London* 5/2, 1929: 229-232.

Young, T. C. Jr., "Thoughts on the Architecture of Hasanlu IV", *Iranica Antiqua* 6, 1966: 48-71.

Young, T. C. Jr., *Excavations at Godintepe: First Progress Report*, The Royal Ontario Museum, Toronto, 1969.

Young, T. C. Jr., "Godin Tepe", *Iran* X, 1972: 184-186.

<http://www.iranica.com/articles/pasargadae>, Eri im: 15.02.2011.